UDK 368.5
10.5937/TokOsig2602291J

Prof. dr Aleksandra Jovanović [1]
Doc. dr Aneta Atanasovska Cvetković [2]

ODGOVORNOST U ANTICI U SLUŽBI OSIGURANJA – PRIMER VINA S OSVRTOM NA RIZIK

PREGLEDNI NAUČNI RAD

Apstrakt

Pitanje o počecima osiguranja vina kao tržišnog dobra nametnulo se kao rezultat pokušaja razumevanja nastanka osiguravajuće polise i sklapanja ugovora o osiguranju u vinskom sektoru. Ovaj rad istražuje genezu i evoluciju mehanizama upravljanja rizikom u trgovini vinom tokom antičkog perioda. Kroz analizu primarnih izvora, rad prikazuje kako je vino zbog svoje visoke vrednosti i slojevitosti podstaklo razvoj mnoštva pravnih instituta. Istorijskim i komparativnim metodom prati se kontinuitet u razvoju zaštitnih mehanizama od Hamurabijevih odredbi o nadoknadi štete u trgovinskim karavanima, preko grčkog pomorskog zajma, do rimskog *fenus nauticum* kao prvog eksplicitnog oblika transfera rizika, te *Lex Rhodia de iactu* kao temelja solidarne odgovornosti u slučaju havarije. Autorke, međutim, kritički naglašavaju da se analizirani antički instituti ne mogu poistovetiti sa savremenim ugovorom o osiguranju – njihova pravna priroda je drugačija (ugovorna raspodela rizika, solidarna odgovornost, zajam). Oni predstavljaju funkcionalne preteče osiguranja, tačnije pravne mehanizme koji su, svaki na svoj način, odgovarali na istu potrebu – zaštitu od rizika u trgovini vinom. Konačno, rad pokazuje da su se ti mehanizmi razvijali kao odgovor na konkretne tržišne potrebe u lancu snabdevanja vinom, čineći interdisciplinarnu sintezu koja sistematski povezuje fragmentirane

[1] Vanredni profesor, Visoka škola za poslovnu ekonomiju i preduzetništvo, Beograd, imejl: aleksandrsa.aj17@gmail.com; aleksandra.jovanovic@vspep.edu.rs ORCID ID: 0000-0003-1062-3351
[2] Docent, Visoka škola za poslovnu ekonomiju i preduzetništvo, Beograd, imejl: aneta.acvet@gmail.com; a.atanasovska@vspep.edu.rs ORCID ID: 0000-0002-4489-5040
Rad primljen: 6.2.2026.
Rad prihvaćen: 4.4.2026.

dokaze u celovitu teorijsku matricu i ukazuje na antičko poreklo savremenih principa upravljanja rizikom.

Ključne reči: vino, *Fenus nauticum*, rimsko pravo, alokacija rizika, kontraktna odgovornost, delikt.

I Uvod

Vino kao poljoprivredno-prehrambeni proizvod, dobijen potpunom ili delimičnom alkoholnom fermentacijom svežeg grožđa, kljuka ili šire od grožđa vinskih sorti vinove loze,[3] oduvek je predstavljalo više od pića – bio je to multidisciplinarni fenomen koji seže u najdublje slojeve ljudske civilizacije. Njegov trag pronalazimo kako u poljoprivredi i trgovini tako i u pravu, umetnosti, književnosti i religijskim tekstovima, što svedoči o njegovoj temeljnoj društvenoj i ekonomskoj vrednosti kroz istoriju. Upravo tu širinu perspektive prihvata i nauka o osiguranju, koja ističe kako istorija osiguranja omogućava razumevanje specifičnih povezanosti i evolucije pravnih i ekonomskih instituta tokom dužih vremenskih raspona.[4]

Polazeći od teze da osiguranje, kao funkcionalni mehanizam upravljanja rizikom, nije moderna tvorevina, već je plod dugotrajne evolucije antičkih pravnih rešenja, ovaj rad istražuje upravo tu genezu. Ključni dokaz za takvo stanovište pruža analiza složenih trgovačkih praksi vezanih za jedno od najvrednijih dobara antike – vino, čija su proizvodnja i distribucija podsticale nastanak najranijih oblika pravne zaštite.

Arheološki nalazi potvrđuju postojanje organizovane trgovine vinom još u 5. milenijumu p. n. e.,[5] dok otkriće velikih skladišnih posuda na lokalitetu Godin Tepe ukazuje na razvijenu transportnu mrežu koja je neminovno zahtevala mehanizme zaštite. Tu materijalnu građu nadopunjuju i prvi pisani pravni spomenici – od zakonika Ur-Namu i Hamurabija do kasnijih grčkih i rimskih izvora, u kojima se vino ne samo pominje već i detaljno reguliše, ukazujući na postepeno formiranje pravnih instituta koji će evoluirati u osiguranje. To dodatno potkrepljuje i ključna uloga Feničana kao pionira pomorske trgovine,[6] koji su, osim transporta robe, razvijali rane oblike pomorskog prava i trgovačkih običaja, uključujući procedure nadoknade štete.[7]

Cilj ovog rada jeste da se kroz sistematsku analizu antičkih pravnih mehanizama upravljanja rizikom u trgovini vinom i njihovu komparaciju sa Rorbahovim

[3] Zakon o vinu, *SL glasnik RS*, br. 41/2009, 93/2012, čl. 5, st. 1, t. 4.
[4] Volfgang R. Rorbah, Značaj istorije osiguranja, *Tokovi osiguranja*, br. 3/2018, 7.
[5] Hugh Johnson, *The world of wine*, London, 2005, 14.
[6] Maria Eugenia Aubet, *The Phoenicians and the west, politics, colonies and trade*, Cambridge University press, 1993, 146.
[7] Massimo Botto, „The Phoenicians and the spread of wine in the Central west Mediterranean", *Patrimonio cultural de la vid y el vino*, 2013, 103–131.

stavovima, ukaže na kontinuitet između antičkih praksi i savremenih principa osiguranja. Primenom istorijskog i komparativnog metoda, rad nastoji da rekonstruiše razvoj zaštitnih mehanizama – od najranijih mesopotamskih odredaba o raspodeli rizika, preko grčkog pomorskog zajma, do rimskog *fenus nauticum* i *Lex Rhodia de iactu* kao funkcionalnih preteča savremenog osiguranja, pri čemu se nijedan od navedenih instituta ne poistovećuje sa ugovorom o osiguranju u njegovom savremenom značenju.

II Mehanizmi zaštite od rizika u trgovini vinom starog veka

1. Stari Egipat

Da su grožđe, vinogradarstvo i vino postojali u starom Egiptu, svedoči i otkriveni grob Tutankamona u kojem je pronađeno oko 36 obeleženih i neobeleženih amfora s vinom.[8] Te amfore nisu bile samo posude za skladištenje već i prvi tragovi trgovine vinom. Iako je sačuvani egipatski pravni sistem bio primarno naklonjen velikim faraonima, vlasnicima zemlje, vinograda na obali reke Nila i vinskim podrumima,[9] u njemu su ipak postojali i obligacioni odnosi. Taj sistem, međutim, nije poznavao institut osiguranja u savremenom smislu. Prisustvo pet svedoka pri sklapanju ugovora i stroge kazne za neispunjenje obaveza mogu se, ipak, posmatrati kao prvi koraci ka pravnoj zaštiti trgovačkih interesa, odnosno svojevrsni prvi oblici pravne zaštite. To, zajedno sa arheološkim nalazima brodova s teretom vinskih amfora u mediteranskim vodama i lukama, opravdava pretpostavku postojanja trgovine vinom koja je, iako se svodila na razmenu dobara, na neki način bila obezbeđena makar datom rečju i zahtevala određeni oblik zaštite od rizika transporta.[10]

2. Mesopotamija i Vavilonsko carstvo

Trgovina vinom u Mesopotamiji[11] predstavljala je kompleksnu ekonomsku aktivnost koja je zahtevala odgovarajuće načine upravljanja rizicima. Fermentisani sok od grožđa, dostupan samo privilegovanima, podstakao je trgovinu konkretnim mehanizmima – uvozio se iscrpljujućim karavanskim i rečnim putevima, čime je

[8] H. Johnson, 21.

[9] Roderick Phillips, *A short history of wine*, Ecco, New York, 2002,18.

[10] *Ibid*., 13–28.

[11] Vino je u praskozorje ranih civilizacija predstavljalo luksuzno piće, sakralnog karaktera, namenjeno isključivo elitama i vladajućim dinastijama. Postepenom domestifikacijom vinove loze u plodnim južnim predelima Mesopotamije, vino je doživelo svojevrsnu demokratizaciju, postajući dostupno širim društvenim slojevima i pretvarajući se u jedan od glavnih trgovačkih proizvoda čija je ekonomska težina bila uporediva sa žitom i uljem.

Vavilon, kao prva državica, stekao epitet prve „uvozno zavisne" kulture drevne civilizacije.[12]

Za razliku od Egipta, Mesopotamija nam nudi prve pisane zakonske regulative u istoriji čovečanstva. Ti pravni spomenici, očuvani delimično ili u celosti kroz hiljade godina, predstavljaju neprocenjiv izvor[13] za razumevanje početnih oblika pravne zaštite trgovine vinom, koji će kasnije evoluirati u institute osiguranja.

U fragmentima Zakonika vladara Ur-Namu (oko 2100. godine p. n. e), prvog važećeg pravnog akta grada Ura u južnoj Mesopotamiji, nije moguće pronaći direktan zakonski normativ o osiguranju vina.[14] Taj izostanak, međutim, ne treba tumačiti kao nepostojanje bilo kakvog oblika zaštite, već kao ranu fazu pravne svesti u kojoj su se mnogi odnosi regulisali običajnim pravom. Iz uvodnog dela zakonika saznajemo da su postojale organizovana pomorska trgovina i služba „nadzornik pomoraca", što povlači javnopravnu uređenost trgovinskih tokova[15] unutar koje se primarno rešavalo pitanje snošenja rizika, a ne osiguranja u savremenom smislu.

Institucionalno imenovanje službenih lica nadležnih za nadzor kopnenog i rečnog saobraćaja ukazuje na postojanje regulatornog okvira koji je omogućio artikulaciju ranih mehanizama zaštite trgovačkih interesa u prometu vina.[16] Za taj period ne možemo govoriti o autonomnom ugovoru o osiguranju, ali prepoznaje se funkcionalna alokacija rizika integrisana u kreditne aranžmane ili pravila o deliktnoj odgovornosti za gubitak robe. Čak i u sferi običajnog prava i usmenih ugovora, detektuje se svest o potrebi prenošenja rizika, što je raniji oblik onoga što bi savremena teorija danas nazvala osnovnim rizikom, i taj isti fenomen će kasnije definisati na sledeći način: „Rizik osiguranja je osnovni rizik i predstavlja rizik koji se preuzima u osiguranje."[17] Ključna distinkcija, međutim, leži u tome što antički mehanizmi nisu počivali na premiji već su bili ugrađeni u same ugovore o zajmu ili transportu, rešavajući pitanje snošenja štete u slučaju neskrivljene nemogućnosti izvršenja obaveze.

Zakonik vladara Lipit-Ištara (zakonik iz južnog dela Mesopotamije, iz grada Isine, stvoren oko 1930. g. p. n. e.) nije sačuvan u celosti, što ograničava potpunu rekonstrukciju tadašnjeg pravnog sistema. Taj pravni spomenik otkriva mehanizme pravne zaštite koji će biti od značaja za kasniju pravnu misao. Sačuvani fragmenti jasno navode najam brodića i obavezu najmoprimca da, u slučaju brodoloma, usled

[12] *Ibid*. 1-2.
[13] Sima Avramović, *Opšta pravna istorija, Stari i Srednji vek*, Pravni fakultet, Beograd, 2000, 117.
[14] Marko Višić, *Zakonici drevne Mesopotamije*, Beograd, 1985, 111–114.
[15] *Ibid*, 111.
[16] Samuel Noah Kramer, *The Sumerians, their history, culture and character*, The University of Chicago press, Chicago, 1963, 104–105.
[17] Žana Janković, Jovana Balaban, Mladenka Balaban, „Strategija upravljanja rizicima poslovanja u osiguravajućim kompanijama", Svarog, br. 25/2020, 62.

nepoštovanja dogovorene rute, naknadi štetu u žitu i vrednost brodića.[18] Iako zakon striktno ne navodi, iz konstrukcije slučaja i činjenice da je brodar za prevoženje vina dobijao izvesnu količinu šekela (merna jedinica srebra iz tog doba), može se govoriti o postojanju ekonomske protivvrednosti za preuzeti rizik. Istorijski, odredba predstavlja napredak u pravnoj tehnici – uočava se princip objektivne odgovornosti i direktne materijalne nadoknade, što je korak ka zaštiti trgovačkih rizika. Činjenica da je brodar za prevoz robe dobijao određenu količinu šekela, zajedno s postojanjem jasne pravne obaveze naknade štete, stvara pravni okvir koji se može posmatrati kao prethodnik osiguranja – jasno definisan rizik, obaveza nadoknade i novčana naknada.

Bilalamov zakon[19] (Zakonik grada Ešnune), kompilacija ranijih propisa i sudskih odluka koja svedoči o sve složenijim društveno-ekonomskim odnosima, eksplicitno pominje vino u kontekstu založnog prava.[20] U regulativi zakupa broda nazire se isti obrazac: brodar se dogovori s trgovcem vina da preveze robu. Ako usled nemara potopi brod, odgovoran je za naknadu štete. Odavde se ponovo uočava temeljni princip deliktne odgovornosti i direktne materijalne nadoknade. Član 5 glasi: „Ako brodar bude nemaran pa brod potopi, brodar će platiti što je s brodom potopljeno." Ta odredba reguliše brodarevu odgovornost za nastalu štetu. U kontekstu vina, njen značaj je osobito vidljiv: plaćanje nadoknade predstavlja pravnu posledicu štete nastalu usled kontraktne odgovornosti za štetu. Kao i kod Lipit-Ištarovog zakona, i ovde se detektuju rizik (s namerom izazvan brodolom), ekonomska protivvrednost (plaćanje za prevoz) i obaveza naknade štete. Savremena teorija osiguranja, međutim, zahteva znatno više elemenata. Rorbah navodi sedam konstitutivnih karakteristika svakog osiguranja: uzajamno pokrivanje, jasne odredbe o pravu na pokrivanje rizika, uzvratna obaveza za pokrivanje rizika, neizvesnost osiguranog slučaja, procenjivost osiguranog slučaja, izjednačen rizik svih u kolektivu i nastupanje osiguranog slučaja samo kod malobrojnih u poređenju s brojem svih nosilaca rizika u zajednici.[21] Upravo stoga te drevne odredbe valja razlikovati od ugovora o osiguranju. Ovde se radi o deliktnoj i ugovornoj odgovornosti, a ne o prenošenju rizika na nezavisnog trećeg putem premije.

Iz analize pomenutog člana može se primetiti nesumnjiv društveni napredak kada je reč o shvatanju potrebe za zaštitom od rizika prilikom prevoza robe vodenim putevima. Polazeći od Rorbahovog okvira, u analiziranim drevnim zakonima moguće

[18] I ponovo je najam u pitanju i ponovo postoji nadoknada štete u pogledu spekulativne priče da se u iznajmljenom brodiću prevozilo vino u svrhu trgovine.C xiii 9-11 i C xiii 12-23. Lipit-Ištarov zakonik. Martha T. Roth, *Law collections from Mesopotamia and Asia Minor*, Scholars Press Atlanta, Georgia, 1995, 27.

[19] Naročito značajan zakonik, Bilalamov zakonik, ime je dobio prema vladaru koji ga doneo oko 1720. g. p. n. e.

[20] Marko Višić, *Zakonici drevne Mesopotamije*, Beograd, 1985,116.
U članu 15 pripominje se i susamovo ulje, srebro i žito.

[21] V. Rorbah, 12–13.

je uočiti pet elemenata koji podsećaju na karakteristike savremenog osiguranja: 1) uzajamno pokrivanje rizika (kolektivno priznata obaveza nadoknade štete); 2) jasne odredbe o pravu na naknadu; 3) uzvratnu obavezu (plaćanje usluge prevoza); 4) neizvesnost pomorskog transporta kao inherentni rizik; i 5) unapred određenu visinu nadoknade. Međutim, ti elementi ne čine osiguranje u klasičnom smislu. Rorbah naglašava da je za to potrebno svih sedam karakteristika.[22] Shodno tome, ovde nije reč o osiguranju kao posebnom ugovornom institutu već o funkcionalno sličnim mehanizmima zaštite od rizika, koje valja razlikovati od savremenog osiguranja.

Prethodna razmatranja ukazuju na postojanje mehanizama zaštite trgovine vinom, čiji vrhunac u starom veku predstavlja Hamurabijev zakonik – pravni spomenik i „pravna enciklopedija" svog doba.[23] U tom istorijskom periodu vino se čuvalo i transportovalo u specijalizovanim glinenim posudama (amforama), kako u Vavilonskom carstvu tako i u drugim državama tog doba. U okviru Hamurabijevog zakonika, regulisanje odnosa trgovac–pomoćnik otkriva rani pravni koncept alokacije rizika: dok je pomoćnik snosio teret rizika slučajne štete, on se oslobađao obaveze vraćanja duga (glavnice) ukoliko bi dokazao gubitak usled *vis maior* (usled nepovratnog gubitka), čime je rizik kapitala faktički prelazio na trgovca poverioca.[24]

Ako tu pravnu shemu primenimo na „vinsku priču", onda: novac je dat pomoćniku sa specifičnom namerom – kupovina, recimo, 10 amfora vina; Vino je kupljeno, ali se potom, usled nesrećnog slučaja (amfore se razbiju), dogodi šteta; lako je fizički gubitak pretrpeo pomoćnik, trgovac mu vraća glavnicu, čime se štiti njegov opstanak u trgovačkom lancu. Ipak, taj institut ne treba poistovećivati sa savremenim osiguranjem – ovde je reč o ugovornoj alokaciji rizika unutar internog odnosa trgovca i pomoćnika, bez učešća trećeg lica i plaćanja premije kao osnova za prenos rizika. Odavde, vino je posmatrano kroz Rorbahov okvir. U odnosu između trgovca i pomoćnika moguće je uočiti četiri elementa koja podsećaju na karakteristike savremenog osiguranja: 1) uzajamno pokrivanje – zajednički interes obe strane u uspešnoj trgovini); 2) uzvratna obaveza – pomoćnik obavlja rad i preuzima rizik putovanja; 3) neizvesnost – razbijanje amfora je tipičan nesrećni slučaj; 4) procenjivost – vrednost 10 amfora vina lako je utvrdiva. Međutim, to nije savremeno osiguranje. Reč je o ugovornom odnosu u kojem se rizik raspoređuje između dve strane, bez učešća nezavisnog osiguravača i bez premije u pravnom smislu. Isti obrazac je primenljiv i kod transporta vina kopnenim putem – karavan (trgovac vraća glavnicu u slučaju da pomoćnik bude pokraden).

[22] *Ibid*.

[23] Marc Van De Mieroop, *King Hammurabi of Babylon, a biography*, Blackwell Publishing, 2007, 100–111.

[24] Član 102 i 103, Hamurabijev zakonik. Ljubica Kandić, *Odabrani izvori iz opšte istorije države i prava*, Savremena administracija, Beograd, 1988, 42; tim mehanizmom se, zapravo, vrši prva instutcionalna podela rizika između kapitala i rada, a predstavlja rani oblik transfera rizika.

Još jedan slučaj regulisanja rizika u Hamurabijevo doba ogleda se u transportu vina brodom. Vino je, zbog svoje prirode i čuvanja u amforama, bilo smatrano robom podobnom za tovar. Zakonik navodi da brodar, ako usled nepažnje potopi brod, snosi obavezu da nadoknadi svu robu koja je potopljena zajedno s brodom, uključujući i vino.[25] Time je ustanovljen princip objektivne odgovornosti, koji je u kontekstu trgovine vinom štitio interes trgovca, omogućavajući mu nadoknadu štete za slučaj gubitka vina tokom transporta.

U tom dobu nisu postojali precizni pravni termini kakve danas poznajemo. Ipak, ugovorni odnosi i oblici zaštite od rizika bili su funkcionalno efikasni, mada im je nedostajala konceptualna jasnoća. Ni ugovor o karavanu, ni brodske odredbe Zakonika ne predstavljaju osiguranje – reč je o osnovi za buduću regulativu prevoza, koja će se kasnije razviti u pomorski zajam (*fenus nauticum*), koji se pak u literaturi često navodi kao preteča savremenog osiguranja,[26] ali ga i dalje treba razlikovati od njega.

To razlikovanje između nužde i namere predstavlja početni pokušaj jasnog postavljanja te granice, pa su pravni instrumenti bili odgovor na praktičnu neophodnost. U poređenju s ranijim zakonicima (Ur-Namuov i Lipit-Lštarov), Hamurabijev zakonik pokazuje značajan napredak u konceptualizaciji upravljanja trgovačkim rizicima kroz jasnu alokaciju rizika.

3. Stara Grčka

Najraniji zapisi iz antičke Grčke svedoče o sveprisutnosti vina u svakodnevici, tradiciji i ekonomiji Grka, te o razvijenoj trgovačkoj mreži između polisa. Među tim zapisima postoji i zaseban naziv za trgovca vinom: *woi-nē-wei* („vinski diler").[27] To nameće pitanja: kako je diler vina štitio svoju robu i kako je štitio poslovanje od rizika? Iako ne postoje direktni dokazi, gotovo je izvesno da su postojali svojevrsni mehanizmi zaštite, te je trgovac vinom na neki način ipak snosio svoj teret i štitio delatnost. Atina je razvila složen sistem realnog obezbeđenja, koji je podrazumevao pravnu garanciju da će se obaveza izvršiti. Obaveze su bile dvojake: one koje proizlaze iz volje stranaka i one mimo volje (deliktna odgovornost za štetu). Otuda je svako kršenje ugovora ili nanošenje štete tokom transporta, skladištenja ili prodaje nužno povlačilo obavezu naknade štete.[28] Rečeno današnjim rečnikom, učesnici obligacionih odnosa dužni su da se u zasnivanju i izvršavanju obligacionih obaveza iz tih odnosa ponašaju u skladu s načelom savesnosti i poštenja.[29] Nemarno oštećenje ili gubitak

[25] Članovi 235–237, Hamurabijev zakonik

[26] Nikol Žiha, *Rimski pomorski zajam (Fenus nauticum) kao preteča prava osiguranja*, Osijek, 2019.

[27] Chadwick Ventris, „Evidence for Greek Dialect in the Mycenaean Archives", *The Journal of Hellenic Studies*, Vol. 73, 1953, 85–129.

[28] Stephan Charles Todd, *The shape of Athenian Law*, Oxford, 1993, 262–268.

[29] Nataša Petrović Tomić, Ivana Bodirožić, „Načelna pitanja reverzibilnog odnosa krivičnog prava i prava osiguranja", *Tokovi osiguranja,* br. 3/2025, 402.

amfore s vinom od strane brodara značilo je za trgovca mogućnost obeštećenja (pravni mehanizam). Iako nije predstavljao polisu osiguranja u današnjem smislu reči, taj mehanizam se može smatrati supstitutom koji je omogućavao alokaciju i transfer rizika. Za vinskog dilera taj sistem je bio sasvim dovoljan: ukoliko brodar ne isporuči vino na dogovoreno odredište ili na odgovarajući način, kako je ugovoreno, brodareva je obaveza da se šteta nadoknadi.[30] Mehanizam zaštite vina naročito dolazi do izražaja u pomorskom zajmu kao načinu finansiranja transporta. Ugovor je podrazumevao stroge uslove: put amfore morao je da se odvija po unapred utvrđenoj ruti, luka iskrcavanja morala je biti unapred određena. Takva konciznost ugovora i njegova krutost bili su ključni za početak procene rizika (ali ne i za osiguranje u savremenom smislu).

Kada govorimo o proceni rizika, ona je bila direktno uklopljena u samu kamatu pomorskog zajma. Visina kamate nije bila proizvoljna već je direktno odražavala procenjenu opasnost puta. Tako su, u zavisnosti od rizičnosti puta (pomorski rizik), kamatne stope iznosile 22,5% po jednom putovanju, odnosno 30% u slučaju da put vina ne bude okončan do letnjeg doba.[31] Uočava se diferencijacija: postojanje svesne procene rizika i njegove kvantifikacije kroz cenu novca, što, iako podseća na jednu od karakteristika savremenog osiguranja, još uvek nije osiguranje. Za taj iznos, trgovac vinom je slobodno ugovarao kamate, a plaćao ih nakon obavljenog posla.[32]

Grci su, nasledivši pomorsku tradiciju,[33] sistematizovali i recipirali pravila poznata kao *Lex Rhodia de iactu* (Rodski pomorski zakonik).[34] Ta pravila su izvršila izuzetan uticaj na buduća zakonska rešenja u Rimu,[35] uključujući i vizantijska pravila o trgovanju putem mora. Prema tom zakonu, suštinska inovacija ogledala se

[30] Da je vino bilo značajna roba u staroj Grčkoj, potvrđuje jedan epigraf, pronađen na Tasosu, u kome su, doduše oštećena, dva motiva posvećena vinu i vinogradima: a) nijedan brod iz Tasosa ne sme da uvozi strano vino u Atosu i Paheju; u suprotnom, (vlasnik) odgovara novčanom kaznom. Odgovorni su i oni koiji mešaju vino s vodom, Predviđa se i novčana odgovornost kapetana broda: b) „Niko da vino ne prodaje u malim količinama ni u amforama, ni iz pitosa (vinska posuda), ni iz psevdopitosa". Alessandro Perucca, *Leggi di Taso riguardanti il vino e le vigne, Axon,* Vol. 5 , Num. 1, Giugno, 2021.

[31] Srđan Vladetić, Emilija Stanković, „Fenus nauticum – praizvor osiguranja", *Evropska revija za pravo osiguranja,* br. 1/2014, 15.

[32] Konkretni primer iz stare Grčke: „Jedan tipičan slučaj tiče se ugovora o zajmu između Atinjanina i Eubejskog trgovca sa dva trgovca iz Pamfilije (Male Azije), u iznosu od 3000 drahmi (platežno sredstvo). Roba se odnosila na 3000 amfora vina, a ugovor je predviđao da amfore treba da se utovare na brod u Halkidikiju (severna Grčka), transportuju i isporuče u luku na Crnom moru, s tim da se brod vrati u Atinu s novim teretom. Kamatna stopa po kojoj su Pamflijci podigli zajam iznosila je 22,5%", Emmanouil M., L., Economou, *The economy od classical Athens, organization, institutions and society*, Routledge, 2024, 94.

[33] Razvijeni sistem pomorske trgovinske mreže Grci su u velikoj meri nasledili i adaptirali od Feničana, čija je pomorska supremacija oblikovala rane mediteranske trgovačke puteve. Ističemo da ostrvo Rodos, čiji će pomorski zakon postati uzor, prvobitno bila važna feničanska kolonija.

[34] Beata J. Kowalczyk, „Rhodian law as a prototype of the claim for damage suffered in another person's interest in Polish civil law", *Gdańskie studia prawnicze*, No. 3/2019, 204–205.

[35] Unutar Digeste, ovom zakonu posvećen je titulus u okviru knjige XIV.

u institutu opšte havarije. Taj institut, gledano kroz prizmu savremenih konotacija, podseća na određene elemente osiguranja. Ključni faktor bila je procena rizika od strane kapetana broda: u kritičnim situacijama, imao je ovlašćenje da odluči da se deo tereta namerno baci u more (*iactus*) u cilju spasavanja broda i preostale robe, a time i putovanje do predviđene destinacije. Gubitak bačene robe mogao je biti nadoknađen.[36] Kapetan broda je odgovarao u slučaju da je tužen. Mogli su biti tuženi i vlasnici spasene robe, što je vodilo solidarnoj odgovornosti.

Taj koncept solidarne odgovornosti podseća na savremeni princip osiguranja od opšte havarije, s tom razlikom što ovde nema premije niti nezavisnog osiguravača – trošak se solidarno raspoređuje nakon nastalog događaja. Takva pravna rešenja bila su idealna polazna osnova za pragmatične Rimljane. U domenu pomorske plovidbe, Rimljani nisu stvarali *ex nihilo*, već su recipirali postojeća rešenja, prilagodili ih i oplemenili svojom pravnom preciznošću. Upravo ta kombinacija grčkog i feničanskog predznanja s rimskom pragmatičnošću dovela je do onoga što će kasnije prerasti u sistem osiguranja.

4. Rimska imperija

U rimskoj agrarnoj ekonomiji, vinogradarstvo je bilo jedna od najsloženijih poljoprivrednih grana.[37] Ta ekonomska važnost nije promakla rimskoj pravnoj svesti, te su Rimljani na svoj sistematičan način prepoznali vino kao značajan trgovinski proizvod i obezbedili mu mesto u Digestama.[38] Vino je imalo značajan društveni uticaj, od kultne uloge boga vina Bahusa (izražene kroz Bahanalije),[39] do svakodnevne konzumacije na svim društvenim nivoima. Značaj vina nije značio da je u Rimu postojalo osiguranje, ali jeste uslovio potrebu za pravnom zaštitom i doprineo razvoju mehanizama koje danas zovemo pretečama osiguranja.

[36] Trgovci, naročito trgovci vinom, nisu bez nadzora ostavljali vinski teret na brod, već su putovali uz njega. Doduše, ne svi, ali zato su oni koji su s robom putovali primali određenu svotu novca da se roba doveze u konkretnu luku.; Petr Dostalík, „Lex Rhodia de iactu and general average", *Gdańskie studia prawnicze,* No. 3/2019, nr. 3, 144.

[37] Richard Duncan-Jones, *The economy of the Roman Empire: quantitative studies*, New York: Cambridge University Press, Cambridge [Cambridgeshire]; 1982, 39.

[38] Sastavni deo Justinijanove kodifikacije *Corpus iuris civilis*, Vino je bilo pravno regulisano na svim nivoima: kupovalo se i prodavalo po strogo određenim pravilima, moglo se nasleđivati, a čak je bilo i predmet posebnih ostavinskih zapisa (*legata*). Pravna pravila o prodaji vina su postojala u kodeksu Digeste, u okviru Knjige 18.; Aleksandra Jovanović, Aneta Atanasovska Cvetković, „Wine as an agricultural and food product: a historical and legal approach", *Economic of Agriculture*, No. 2/2022, 519. Pravna pravila o nasleđivanju vina postojala su u Knjizi 33, titulus 6 – *De tritico vino vel oleo legato*; Aneta Atanasovska Cvetković, Aleksandra Jovanović, „Наследувањето и наследувањето на виното во римското право", *Годишен зборник*, Правен факултет Штип, Универзитет „Гоце Делчев" Штип, Р. С. Македонија, 2022, god. 11, vol. XI, 25-32.

[39] *Senatus consultum de Bacchanalibus* je senatska odluka doneta 186 g. p. n. e kojom se takva slavlja zabranjuju s obzirom na nedolično ponašanje tokom festivala.

U istoriji prava, Rim se često navodi kao period u kojem su učinjeni ključni koraci ka institucionalizaciji osiguranja, i to iz nekoliko razloga: transformacije Rima u imperiju, razvoja trgovinske mreže (kopnene i morske) i, najvažnije, razvoja pravne misli koja je stvarala pravila kao odgovor na životne i poslovne situacije. Poslovanje u rimskom svetu imalo je snažan etički kontekst – data reč, vera (*fides*) bila je povezana s trgovčevom čašću (*honor*), [40] svaka ozbiljna povreda poverenja vodila je ne samo do gubitka poslovnog ugleda već i do javne osude moralnog karaktera (*infamia*) i privatnih tužbi (*actiones*). Stoga je razvoj mehanizama zaštite od rizika bio sasvim očekivan.

Da bi se sprečile prevare (*dolus*) i zaštito kupac vina u amforama,[41] jedan od mehanizama bila je obavezna degustacija u unapred određenom roku. Rimski pravnik Ulpijan u svojim spisima postavlja pitanje: da li prodavac, čija je prodaja zaključena pod određenim uslovima, snosi rizik od kvara vina, nezavisno od toga da li se kvar dogodio pre ili nakon roka za degustaciju? Zauzima ovakav stav: rizik snosi prodavac u svim situacijama, sve dok kupac ne prihvati robu.[42] Posmatrano kroz Rorbahov okvir, u toj pravnoj konstrukciji moguće je uočiti tri elementa koja su slična karakteristikama osiguranja: 1) jasne odredbe o pravu na pokriće rizika – rizik od pokvarenosti vina snosio je prodavac sve do prijema od strane kupca; 2) neizvesnost – vino u neotvorenim amforama nije moglo biti u celosti provereno, a kvarenje bilo nepredvidivo; 3) procenjivost – razlika u vrednosti između „zdravog" i „pokvarenog" vina omogućavala je procenu potencijalnog gubitka. Navedeni elementi ne konstituišu osiguranje u savremenom smislu već pre ukazuju na rani mehanizam koji funkcionalno korespondira s današnjom zaštitom ugovornih strana. lako se uočava, izvesni transfer rizika ostaje strogo u okviru *inter partes* obligacionog odnosa, a nikako ne predstavlja osiguranje kao autonoman ugovorni institut.

Upravljanje neizvesnošću u rimskom prometu vina ostvarivalo se specifičnim mehanizmima alokacije rizika, a ne putem autonomnog ugovora o osiguranju. Ključni instrument bila je uslovna obligacija (*conditio*). U Digestama nalazimo klasičan primer stipulacije kojom se isplata vezuje za buduću i neizvesnu okolnost dolaska broda: *Si navis ex Asia venerit*....[43] U kontekstu transporta vina, to ukazuje na svesnu ugovornu raspodelu rizika, gde su stranke koristile postojeće institute poput *locatio conductio operis* (najam) i *mutuum* (zajam).

Naročit značaj ima pomorski zajam (*fenus nauticum*), koji se u nauci opravdano smatra funkcionalnom pretečom osiguranja, a adaptiran je u rimskom pravu

[40] Magdolna Sič, „Fides i bona fides u procesu stvaranja rimskog opšteg prava (ius gentium)", *Zbornik radova Pravnog fakulteta u Novom Sadu*, br. 2/2012, 157– 76.

[41] Samir Aličić, „Vinske posude (Vasa vinaria) u rimskom pravu", *Anali Pravnog fakulteta u Beogradu*, br. 1/2017, 131–150.

[42] Tekst iz Digeste, u daljem tekstu: D.; D. 18.6.4 pr.

[43] D. 44. 7. 44. 2.

preuzimanjem grčkih pomorskih i trgovačkih običaja.[44] Kod tog instituta, otplata duga bila je uslovljena srećnim dolaskom broda u luku. Ukoliko bi roba propala usled više sile, rizik gubitka kapitala snosio bi zajmodavac jer zajmoprimac nije bio dužan da vrati sredstva. Visoka kamata (*pretium periculi*), koju je ograničio Justinijan I (gornja granica),[45] faktički je predstavljala cenu preuzetog rizika, a ne premiju osiguranja u modernom smislu.

Uz ugovornu alokaciju, pravna sigurnost u prometu vina bila je ojačana i režimom kvazideliktne odgovornosti, kao i putem pakta *receptum nautarum*, koji je uređivao odgovornost brodara, gde se kroz pretorske tužbe, integritet vinskog tereta štitio od krađe ili oštećenja nastalih krivicom posade (*dolus, culpa*).[46] U tim odnosima, specifična uloga i odgovornost kapetana broda (*magister navis*) precizno su definisale granicu između ugovorne obaveze i neposrednog snošenja rizika.[47] Međutim, kada šteta nije bila posledica krivice već nužna žrtva za spasavanje pomorskog poduhvata, primenjivalo se načelo opšte havarije prema *lex Rhodia de iactu*. To načelo je predstavljalo vrhunac antičke pravne logike: ukoliko bi kapetan radi olakšanja broda u oluji, naredio izbacivanje amfora s vinom u more, gubitak se solidarno raspodeljivao između onih čiji teret je spasen.[48] Takva raspodela počivala je na duboko ukorenjenom principu pravičnosti, prema kojem niko ne bi smeo da bez naknade uživa imovinsku korist ili prednost od tuđe štete.[49] Na taj način, kroz kombinaciju različitih instituta, kod objektivnih opasnosti, zaokružen je rimski sistem upravljanja trgovačkim rizicima, koji, iako nije predstavljao osiguranje u modernom smislu, nudi njegovu funkcionalnu preteču.

---

[44] Aleksandra Jovanovic, Aneta Atanasovska Cvetkovic, „Loan contract (Roman MUTUUM) – legal rules pre and after the Serbian civil code from 1844. and the Criminal code from 1929", 13th International Scientific Conference Employment, Education and Entrepreneurship, Belgrade, Serbia, 25 October 2024, 902.

[45] Srđan Vladetić, Emilija Stanković, „Fenus nauticum – praizvor osiguranja", *Evropska revija za pravo osiguranja*, br. 1/2014, 16–17.

[46] Pretor je reagovao, dopunio pravila, pa je svakom brodaru odnosno kapetanu broda pridodata odgovornost za primljenu robu. Uveo je nekoliko tužbi: *actio furti*, *actio damni adversus nautas*, kao i *actio de recepto*. Prve dve su se podizale protiv brodara, a ne kapetana broda, bez obzira na to kakav ugovor o prevozu robe je zaključen, pri čemu je bilo neophodno da roba bude oštećena ili ukradena dok se nalazila na brodu i da je tu štetu (krađu) počinilo lice koje radi na brodu (rob, mornar), uključujući i samog kapetana broda (*magister navis*).; Jelena Danilović, „Beleške o ugovorima o prevozu robe brodom i rimskom pravu", *Anali Pravnog fakulteta u Beogradu*, 1969, No. 3-4/1969, 361.

[47] Vukašin Stanojlović, „Navigating the Legal Waters: The Role and Liability of a Ship's Captain in Roman Maritime Law", *Anali Pravnog fakulteta u Beogradu*, br. 2/2025, 373–403.

[48] D, 14, 2, 1 *Lege Rodia [Rhodia] cavetur, ut si levandae navis gratia iactus mercium factus est, omnium contributione sarciatur quod pro omnibus datum est*.; „Rodski zakon predviđa da kada se roba baci preko palube u svrhu olakšanja broda, ono što je izgubljeno za dobrobit svih mora biti nadoknađeno doprinosom svih."

[49] Vilma Pezelj, „Pomorske havarije u dalmatinskom statutarnom pravu", *Zbornik radova Pravnog fakulteta u Splitu*, br. 1/2006, 83.

III Zaključak

Savremeni tokovi osiguranja vina, od primarne proizvodnje grožđa do kompleksnih transportnih lanaca, predstavljaju kulminaciju milenijumskog razvoja mehanizama za upravljanje neizvesnošću. Istorijska analiza nedvosmisleno potvrđuje da je potreba za zaštitom ekonomske vrednosti vina bila konstantna u razvoju trgovine, evoluirajući od kazuističke odgovornosti do složenih sistema alokacije rizika.

Iako antički svet nije poznavao ugovor o osiguranju kao autonoman pravni institut zasnovan na premiji, mesopotamski zakonici su kroz stroge odredbe postavili temelje ugovorne podele rizika. Trgovinska praksa starog Egipta i grčka kodifikacija pomorskih običaja dodatno su utemeljili principe pravne sigurnosti, koji su svoj vrhunac doživeli u rimskom pravu. Sistematizacija kroz *fenus nauticum* (pomorski zajam) i *receptum nautarum* (pakt o preuzimanju odgovornosti) stvorila je okvir koji je funkcionalno doprineo oblikovanju savremene polise, rešavajući ključno pitanje ko snosi teret u slučaju neskrivljene propasti vina. Naročito se ističe institut opšte havarije (*lex Rhodia de iactu*), koji je fokus sa pojedinačne odgovornosti preneo na solidarnu odgovornost učesnika pomorskog poduhvata, ostajući do danas stub pomorskog prava. Ovaj rad potvrđuje da savremeni sistemi osiguranja nisu *ex nihilo* tvorevine moderne ere, već plod dugotrajne evolucije pravne tehnike uslovljene praktičnom potrebom za balansiranjem između ugovorne odgovornosti i snošenja rizika.

Literatura

- Avramović, S., *Opšta pravna istorija Stari i Srednji vek*, Beograd, 2000.
- Aličić, S., „Vinske posude (Vasa vinaria) u rimskom pravu", *Anali Pravnog fakulteta u Beogradu*, br. 1/2017, 131-150.
- Atanasovska Cvetković, A., Jovanović, A., „Nasleduvanjeto i nasleduvanjeto na vinoto vo rimskoto pravo", *Godišen zbornik, Praven fakultet Štip*, Univerzitet „Goce Delčev" Štip, R. S. Makedonija, 2022, god. 11, vol. XI, 25-32.
- Atanasovska Cvetković, A., *Istorija države i prava*, Visoka škola za poslovnu ekonomiju i preduzetništvo, Beograd, 2023.
- Aubet, M., E., *The Phoenicians and the west, Politics, Colonies and Trade*, Cambridge Univeristy press, 1993.
- Botto, M., „The Phoenicians and the spread of wine in the Central west Mediterranean", *Patrimonio cultural de la vid y el vino*, 2013, 103-131.
- Ventris, C., „Evidence for Greek Dialect in the Mycenaean Archives", *The Journal of Hellenic Studies*, Vol. 73, 1953, 85-129.
- Višić, M., *Zakonici drevne Mesopotamije*, Beograd, 1985.
- Vladetić, S., Stanković, E, „Fenus nauticum – praizvor osiguranja", *Evropska revija za pravo osiguranja,* br. 1/2014, 11-20.

- Danilović, J., „Beleške o ugovorima o prevozu robe brodom i rimskom pravu", *Anali Pravnog fakulteta u Beogradu*, br. 3-4/1969, 359-382,
- Digesti, *Justinijanova Kodifikacija*, Corpus Iuris Civilis. Dostupno na: https://droitromain.univ-grenoble-alpes.fr/
- Dostalík, P., „Lex Rhodia de iactu and general average", *Gdańskie studia prawnicze*, 139–149.
- Duncan-Jones, R., *The economy of the Roman Empire: quantitative studies*, Cambridge; New York: Cambridge University Press, 1982.
- Economou, E., M., L., *The Economy of classical Athens, Organization, Institutions and Society*, Routledge, 2024.
- Žiha, N., *Rimski pomorski zajam (Fenus nauticum) kao preteča prava osiguranja*, Osijek, 2019.
- Janković, Ž., Balaban, J., Balaban, M., „Strategija upravljanja rizicima poslovanja u osiguravajućim kompanijama", *Svarog,* br. 25/2022, 61-87.
- Johnson, H., *The World of Wine*, London, 2005.
- Jovanović, A., Atanasovska Cvetković, A., „Wine as an agricultural and food product: a historical and legal approach", *Economic of Agriculture,* No. 2/2022, 517–532.
- Jovanovic, A., Atanasovska Cvetkovic, A., „Loan contract (Roman MUTUUM) – legal rules pre and after the Serbian civil code from 1844. and the Criminal code from 1929", 13th International Scientific Conference Employment, Education and Entrepreneurship, Belgrade, Serbia, 25 October 2024, 898–909.
- Kandić, Lj., *Odabrani izvori iz opšte istorije države i prava*, Savremena administracija, Beograd, 1988.
- Kowalczyk, B. J., „Rhodian law as a prototype of the claim for damage suffered in another person's interest in Polish civil law", *Gdańskie studia prawnicze*, No. 3/2019, 203–215.
- Kramer, S. N., *The Sumerians, their history, culture and character*, The University of Chicago press, 1963.
- Lipit-Lštarov zakonik dostupan na: https://www.academia.edu/22455640/Lipit_Ishtar_Codex_Text_Summerian_English_orginal_transcription
- Mieroop, Van De M., *King Hammurabi of Babylon*, *A Biography*, Blackwell Publishing, 2007.
- Perucca, A., *Leggi di Taso riguardanti il vino e le vigne, Axon,* Vol. 5 n. 1, Giugno 2021.
- Petrović, Tomić, N., Bodirožić, I., „Načelna pitanja reverzibilnog odnosa krivičnog prava i prava osiguranja",*Tokovi osiguranja* br. 3/2025, 397–416.
- Pezelj, V., „Pomorske havarije u dalmatinskom statutarnom pravu", *Zbornik radova Pravnog fakulteta u Splitu*, No. 1/2006, 83–104.

- Phillips, R., *A short history of wine*, Ecco, New York, 2002.
- Rorbah, W. R.,„Značaj istorije osiguranja", *Tokovi osiguranja*, br. 3/2018, 7–26.
- Roth, M., T., *Law collections from Mesopotamia and Asia Minor*, Scholars Press, Atlanta, Georgia, 1995.
- Sič, M., „Fides i bona fides u procesu stvaranja rimskog opšteg prava (ius gentium)", *Zbornik radova Pravnog fakulteta u Novom Sadu*, br. 2/2012, 157–176.
- Stanojlović, V., Navigating the Legal Waters: „The Role and Liability of a Ship's Captain in Roman Maritime Law", *Anali Pravnog fakulteta u Beogradu*, br. 2/2025, 373–403
- Todd, S. C., *The shape of Athenian Law*, Oxford, 1993.
- Feier, I., Migala, A., Pietruszka, M., Jackowski, M., „Roman wine in Barbaricum, preliminary studies on ancient wine recreation", *Heritage,* No. 2/2019, 331–338.